

WSTĘP

Masowość jest nieodłącznym atrybutem teatru we wszystkich epokach jego rozwoju historycznego. Wprawdzie klasyczna historiografia teatru – uznająca za główny przedmiot badań przedstawienie (inscenizację) i nadająca priorytetowe znaczenie jego wymiarowi estetycznemu – skłonna była pomijać te zjawiska (zwłaszcza przypadające na XIX i początek XX wieku), w których nad celem estetycznym dominował cel społeczny, kulturowy czy polityczny. Zwrot w badaniach teatrologicznych, jaki dokonał się pod wpływem *performance studies* pod koniec minionego wieku, nie tylko poszerza pole badawcze, obejmując swym zasięgiem wszelkie widowiska kulturowe, ale także pozwala korzystać z różnorodnych metod współczesnej humanistyki, adekwatnych do badania zjawisk sytuujących się na pograniczu teatrologii, socjologii, etnologii etc. Sytuacja ta sprzyja zatem przyjrzeniu się wielu historycznym zjawiskom, które w naszej literaturze naukowej omawiane były sporadycznie lub marginalnie; do takich zjawisk zaliczyć należy masowość w teatrze¹.

Termin „teatr masowy” jest pojęciem nieostrym, nie odsyła do ściśle określonej kategorii zjawisk ani nie daje się zamknąć w jednoznacznej definicji². Wywołuje on raczej ogólne skojarzenia, wskazując na szerokie spektrum zjawisk zamykających się między biegunami wyznaczonymi z jednej strony

¹ W polskiej literaturze naukowej nie pojawiło się dotychczas monograficzne opracowanie poświęcone teatrowi masowemu, chociaż należy wskazać publikacje dotyczące pewnych aspektów tego zagadnienia, np.: J. Jackl, *Widowiska popularne w Warszawie w latach 1764–1794*, „Pamiętnik Teatralny” 1968, z. 1; B. Lasocka, *O czarodziejach, akrobatkach, panoramach. Lwów 1800–1850*, „Pamiętnik Teatralny” 1969, z. 1–2; B. Frankowska, *Teatr „na-powietrzny” Juliusza Osterwy*, „Pamiętnik Teatralny” 1970, z. 4; J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1979; J. Baszkiewicz, S. Meller, *Revolucja francuska 1789–1794. Społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1983 (rozdz.: *Revolucyjne święto*, s. 393–417); *Popularny teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, M. B. Stykowa, Lublin 1990; K. Osinska, *Ekspansja teatru poza teatr w Rosji Radzieckiej (1918–1924)*, „Teatr” 1996, nr 3; M. Kocur, *Teatr antycznej Grecji*, Wrocław 2001; idem, *We władzy teatru. Aktorzy i widzowie w antycznym Rzymie*, Wrocław 2005; M. Leyko, *Reżyser masowej wyobraźni. Max Reinhard i jego teatr dla pięciu tysięcy*, Łódź 2002; W. Dudzik, *Karnawały w kulturze*, Warszawa 2005.

² Wskazuje na to także hasło w słowniku Patrice’a Pavisa, por. P. Pavis, *Słownik terminów teatralnych*, przeł. i oprac. S. Świontek, Wrocław 1998, s. 526.

przez zdarzenie parateatralne (lub teatralizowane) o charakterze społecznym, kulturowym, politycznym i pozaartystycznych celach, z drugiej zaś przez przedstawienie teatralne wpisujące się w porządek dzieł o dominancie estetycznej. Tak więc próba jednoznacznego wskazania zespołu cech właściwych wszystkim widowiskom należącym do tego zakresu wydaje się problematyczna. Już samo określenie „teatr masowy” nie sugeruje określonej liczby uczestników, lecz znaczy tyle, co „teatr dla wszystkich” albo „teatr ogólnie dostępny”, adresowany do zbiorowości obejmującej wszelkie grupy społeczne. Natomiast liczba widzów, którzy biorą udział w widowisku masowym, ma znaczenie tylko z tego względu, że wielkość publiczności determinuje charakter widowiska masowego i rodzaj zastosowanych środków teatralnych.

W niniejszej książce, której ambicją nie jest wyczerpująca prezentacja zagadnień związanych z masowym aspektem zjawisk teatralnych, podjęto wstępną próbę przeglądu podstawowych historycznych form widowisk ujętych klamrą teatr masowy – teatr dla mas. Pozwala ona, z jednej strony, uwzględnić różne formy przedstawień teatralnych gromadzących jednorazowo wielkie widownie (m. in. teatr antyczny, dwudziestowieczne formy teatru propagandowego w Niemczech i Rosji, teatr popularny, artystyczny teatr w wielkich przestrzeniach czy współczesne formy teatru plenerowego), a także popularne przedstawienia grane seryjnie dla szerokich rzesz odbiorców (m. in. teatr jezuicki, wiktoriański melodramat, teatr na przedmieściach Wiednia, chińska tradycja teatralna). Z drugiej strony, metaforyczne rozumienie terminu „teatr” pozwala na uwzględnienie szeregu widowisk kulturowych, których istotą jest nie tylko teatralizacja zachowań, lecz oddziaływanie społeczno-polityczne – na przykład widowiska z okresu rewolucji francuskiej jako święta wspólnoty, narodowo-społeczne zgromadzenia w Niemczech w XIX wieku, których masy były zarówno wykonawcami, jak i odbiorcami. W poszczególnych studiach dochodzą do głosu różne aspekty omawianych zjawisk – specyfika dramaturgii dla scen masowych, atrybuty sceniczne i kompozycja przestrzeni oraz powtarzalność struktury widowisk masowych niezależnie od okoliczności historycznych, a także wielość funkcji, jakim podporządkowane były tego typu zjawiska. Rolę wprowadzenia pełni tutaj wstępny tekst Dobrochny Ratajczakowej, zwracający uwagę na wielkie procesy społeczno-ekonomiczne zachodzące w XVIII i XIX wieku, których efektem było kształtowanie się kultury masowej. Autorka podejmuje próbę kategoryzacji zjawisk i ukazuje mechanizm zmiany paradygmatów w teatrze adresowanym do wielkiej liczby widzów.

Małgorzata Leyko